

Kiosken – “Alle barnas sparebøsse”

Kiosken sentralt mellom Moengården og Maskinforretninga.

Foto: Per Magne Grue 28.12.1982.

Det var tradisjon at russen satte opp plakater på butikkene i Tynset sentrum natt til 17. mai. Helst skulle det være en kommentar med snert i. ”Onkel Skrue” på det største vinduet i Maskinforretninga – hos Stenersen som solgte spiker, skruer og andre jernvarer er historisk. Likeså ”Alle barnas sparebøsse” på kiosken.

Et annet navn var ”Mjølkerampa i Sentrum”. Velvalgt dette også, i alle fall fram til 1970-åra da begrepet mjølkerampe fortsatt var allment forstått, og

også noe i bruk til det de var bygd for, og kanskje noen steder også et møtepunkt, dog med raskt fallende popularitet. Størrelsen på de respektive byggverk var heller ikke ulik.

Et annet år hang russen opp ”Hvorfor være stor når man er lykkelig som liten”. Dette var myntet på Domus som var stor, hadde nytt varehus i sentrum, men som i praksis var konkurs. Kiosken var liten og lønnsom. Navnet på folkemunne var ”Fiskvik-kiosken”.

Dette er altså historien om én av de

mange hundre små godterikiosker som var strødd land og strand rundt, grovt sett mellom 1960 og 1980 – glansperioden med bortimot monopol både på barnas småpenger og de eldres pølse og cola-lyst. Detaljene er fra Tynset, men kunne til forveksling vært fra Bekkestua, Otta, Namsos, Sandnesjøen eller Kirkenes – alle halvstore tettsteder med ett, entydig sentrum, og for noen år tilbake med et trofast kundegrunnlag for stedets kiosk.

Starten

Etter at tante Eldfrid (f. 1924) og onkel Kolbein (f. 1919) forlovet seg bodde de i Oslo fra 1945-1948, før de flyttet hjem til Tynset, dvs. ikke riktig hjem da Eldfrid kom fra Alvdal og Kolbein fra Tyllidalen. Men Tynset var da som nå det regionale senteret i Nord-Østerdal hvor det var lettest å få jobb – eller å skape sin egen arbeidsplass. Det siste var naturlig for Eldfrid og Kolbein. De bestemte seg for å starte med iskremproduksjon. Dette var et godt valg for på den tiden var det ikke iskrem å få kjøpt i Nord-Østerdal eller Rørosregionen – ja, for så vidt knapt så mange steder i det hele tatt i Norge.

Et iskremanlegg til 15000 kroner – svært mye penger på den tiden – ble kjøpt i 1948. Is ble laget i 5- og 10-litere, og som dessertis i 1-liters pyramideform. Isen ble kulet og porsjonert i kjeks, kremmerhus eller pappbeger. Vanlig is kostet 25 øre, fløteis 35 øre og 1 liter dessertis 6 kroner.

Første året (1948) ble en liten bu snekret sammen av lemmer, og tomt ble stilt til disposisjon av Olaf Aas rett ved siden av deres butikk. Halldis Müller (Eldfrids lillesøster) var den første

som solgte is i fra kiosken. Hun gjorde ifølge Eldfrid en glimrende jobb og ble på folkemunne kalt ”Isdronningen”. Senere reiste Eldfrid m.fl. rundt på sommerstevner og andre arrangement og solgte is. Som regel ble man raskt utsolgt. Da høsten kom, ble det bygd en større kiosk som ble plassert ved siden av Ester Hektoens butikk. Her ble det da i tillegg til is, tilbudt varme pølser og mineralvann. Slik var driften den første sesongen i 1948.

Den 06.11.1948 giftet Eldfrid og Kolbein seg i Alvdal Kirke. Hus ble leid hos Karl Lunaas (i Karlsen-gard’n) og de flyttet da til Tynset. Våren 1949 ble det igjen startet opp med iskremproduksjon. En kiosk ble da i tillegg til den på Tynset åpnet på Røros. Eldfrids eldste søster Ingrid, betjente denne kiosken. Is ble nå i tillegg levert til Alvdal, Folldal og Tolga. Kiosken tok inn nye varegrupper som sjokolade og pastiller. Samtidig flyttet Eldfrid og Kolbein ut av Karlsen-gard’n og inn hos Olaf Hagen i krysset Ringveien – Parkveien. Eldfrid hadde nå aleneansvaret for all iskremproduksjon da Kolbein hadde annet arbeid. Etter hvert ble det for slitsomt å både produsere is og stå for salg. Det ble besluttet å selge iskremanlegget til hotelldirektør Vatnedal ved Tynset Hotell i 1954. Samtidig flyttet Eldfrid til Haugsmoen. Arbeidssituasjonen ble etter dette mye bedre. Elektrisk isskap ble skaffet, og is ble innkjøpt fra Diplom-Is. Erik Sandbakken på Røros hadde på dette tidspunktet fått agenturet for Diplom-Is og hadde engroslager/fryseri på Røros.

Bygningene og bedriften

Det startet også forsommeren 1948 med ei bittelita bu (bygning 1) som var snekret sammen av lemmer. Den ble plassert mellom Olaf Aas og Moensgården. På ettersommeren ble en litt større, helt firkantet bygning laget (bygning 2). Den ble satt opp på et nytt sted litt lengre opp på Torvet, ved siden av Hektoen (se forsidebilde i: Bakken, B., Ellingson, A., Rekstad, J.T. & Røe, A. 1999. Gamle Tynset bilder III. Utgitt av Tynset Rotary klubb, 96 s.). Televerket eller kraftlaget overtok den første lille kiosken og plasserte den i Brydalen til sitt bruk. Senere fikk fotballgruppa den til speakerbu.

var laget på "Tolgen snekkervarefabrikk" hos Arne Berg (bygning 3). Fram til 1962 var bedriften kun sommeråpen fra 1. mai til 1. september. I løpet av 1962 ble så en ny og større kiosk levert fra Tolgen; denne med to salgsluker (bygning 4). Fra nå av ble det helårsdrift. Denne nye kiosken ble igjen plassert nede ved Moensgården.

Nå var vareutvalget økt til aviser og ukeblad, frukt, suvenirer, smågodt og sjokolade, og etter hvert også tobakk. Kiosken var åpen hver dag fra kl. 09.00-22.30, og søndager fra 13.00-22.30. Den ble påbygd bakover i to omganger inntil den og Larsenbygningen ble revet i 1984 og dagens Torvbygging stod

En sommerdag på nordre del av Tynset torv, med kiosken sentralt mellom Moengården (rett utenfor bildekant til vestre) og Maskinforretninga. Foto: Rolf Skjøtskift ca 1965.

Firkantkiosken ved Hektoen ble brukt til 1955. Da ble det bygd en større bygning og satt opp omtrent på samme sted, mellom Hektoen og bilcentralen (drosjene). Den nye kiosken

ferdig to år etter. En liten, men særpreget bygning i Tynset sentrum hadde gjort sin nytte.

Tante Eldfrid tok handelsbrev på kveldstid, og hun bygde gradvis opp

kompetanse, omsetning og anseelse i den lokale forretningsstand. Bedriften bestod lenge av 2 årsverk (derav flere deltidsansatte), etter hvert økte det til på det meste ca. 7 årsverk. Det var erfarne damer som jobbet der i en mannsalder. Spesielt bør nevnes Janna Smedplass, Eldbjørg Waagan, Nanfrid Waagan og Gerd Hokstad. Disse stod på sent og tidlig og viste et ansvar og en arbeidsvilje langt over det som kunne forventes.

Kiosken var organisert som et personlig foretak slik at man slapp revisjonsplikt. Det formelle var redusert til et minimum. I begynnelsen av 1970-årene var kassa fortsatt ei tom pappeske etter smågodteri.

Kåre Fiskvik trådte inn i bedriften sammen med Eldfrid i 1979. Nå hadde kioskmarkedet for en stor del kollapset (kioskvarer var fordelt mellom bensinstasjoner og dagligvarebutikker) og trafikkstrømmen var forflyttet 2 km utenfor Tynset Sentrum. Det var for eksempel betydelig større omsetning i 1970 enn i 1980. Noe måtte gjøres. Et nytt sameie, Torvbygget ble dannet, og det nye bygget stod ferdig i 1985. Kåre drev her kiosk, gatekjøkken og pizzeria fram til 1995. Lokalene ble senere utleid til lokale drivere, og er pr 2007 utleid til kurdere som driver pizzeria og restaurant i lokalene.

Glansperioden

Den beste perioden var fra 1965 til 1978. Da gikk all nord- og sørgående trafikk fortsatt gjennom Tynset sentrum. Alle andre butikker var stengt på kveldstid og på søndager, og på lørdag var ingen utsalg åpne etter klokka tre. Omsetningen var formidabel. Omleg-

ging av riksveg 3, samt mer generell lørdags- og søndagsåpning avskaffet kioskens monopol, og omsetningen sank utover på 80-tallet.

Det var mest salg om sommeren med turister i tillegg til faste kunder, foruten at is og brus ikke akkurat er førstevalg en kald vinterdag på Tynset. Den suverent beste dagen i året var 17. mai. Nasjonaldagen kunne gi bortimot en måneds omsetning. Det kokte rundt Kiosken, og mange var hyret inn som ekstrahjelp. Ikke minst utover ettermiddagen var det lange køer foran luka. Mest kaotisk var det under russetoget og den tradisjonelle 17. maistafetten med hard kiving mellom Tynset og Ren-Eng om førsteplassen.

Litt mer om noen varer

Fra starten i 1948 økte vareutvalget gradvis. Eldfrid fikk etter hvert såkalt bevilling for salg av aviser, ukeblad og tobakk, og utover på 60-tallet også frukt.

Men den store revolusjon skjedde i 1962. Det ble investert i en nikkelslått Carpigiani – ei ekte italiensk softismaskin til den svimlende sum av 10000 kroner, den gang et klenodium for Innlands-Norge. Softismixen kom i 5-liters plastkanner fra Diplom-Is. Etter hvert påfyll tok det noen minutter før passe kjølig og tyktflytende softis var dannet. Et par innkjøringsis måtte ofte kasseres før ismassen fløt jevnt ut fra tuten, og en erfaren softismaskinoperatør kunne dandere den i krumma, med en elegant pyramideformet avslutning med spiralornamentering. Strø var i høyden sjokolade eller hjemmelaget krokan fra kjøkkenbordet på Haugsmoen – dette var lenge før fiksfakserier som tutti-frutti og annet strøs-

sel. Estetisk sett mislykka is kunne dyttes inn i smågutter som uansett ikke var betalingsdyktige en vanlig tirsdag, og den totale omsetningen pr. dag ble ikke skadelidende.

Litt ut på 1970-tallet kom ny softismaskin, men da var softis i ferd med å bli vanlig, og denne nye investeringen hadde ikke samme ferniss av krom og nikkel. Softis-sesongen startet for øvrig alltid 1. mai, og med Tynsets kontinentale klima kunne man da år om annet kombinere softis med snøballkrig. Narvesen hadde sin kiosk på motsatt side ved hovedveien på Jernbanetomten ved Stasjonen. Denne ble nedlagt en gang på 70-tallet. De solgte aldri pølser eller softis.

Pølse var kun wiener. ”Pøse med alt” var og er fortsatt wiener i brød, med løk (stekt eller rå løk eller begge deler), rekesalat, ketchup og sennep og lompe på toppen. Det er kun for de mest breikjefta å gape over denne pølsebu-spesialiteten uten å sprute ketchup på nestemann i kø, omgivelsene eller nedover egen hals og mage. ”Spesial” var pølse i brød med lompe over, og med ketchup og sennep etter eget behag. Det var en egen bok i kiosken hvor man kunne få kreditt, ”Krite” som vi kalte det.

Mangfoldet av ukeblad var nok så bra. Selv skrev en av oss (Anders) hovedoppgave om tegneserier i første klasse på gymnasiet (1976) og fikk da plukke et hefte av alle slag til en gymnasiastisk tekstfortolkning. Vi skal ikke gå nærmere inn på den faglitterære prosa som ble prestert i denne sammenheng, men tilbudet av kjente og mindre kjente blad var forbløffende for en 17-åring, ikke minst blad i sjan-

geren ”Tuppen og Lillemor” og ”Hjerte-*revyen*”, som ble oppfattet som temmelig hønetete og uforståelig. ”Korak”, ”Daffy” og ”Knoll og Tott” har heller aldri hatt ry på seg for å være i ypperste klasse blant tegneserier, men plottene var tross alt enklere å identifisere seg med for en én-dimensjonal guttehjerne. Pussig nok egentlig, da spesielt historiene i *Knoll og Tott* overgår den mest banale skrivekunst hva angår påfunn av tåpelige og tanketomme historier. Men kanskje alle de malplasserte elefantene, gorillaene, breilleppa negrene og hissige fjell-løvene egentlig er morsomme. Hva vet vi, det ble i alle fall lest.

Logistikken

Fra 1954-1968 bodde tante Eldfrid inne på Haugsmoen, i det siste bolig-*huset* før skogen bortenfor Snarvold og Arnemosaga. Kiosken var fortsatt den lille gule bua den hadde vært i mange år, men vareutvalget økte på, og det holdt ikke med nærlageret i hyllene rett bak betjeningen, og den ekstra lille avdelingen bakenfor med tett i tett av hyller på den ene siden, og vask og litt slik 1950-talls sanitær på motsatt side. Derfor ble det svartgrønne uthuset på nordsiden av Maskinforetningen leid til lager. I tillegg kom lageret i kjelleren på Haugsmohuset.

Det var dermed en tretrinns rakett for etterfylling av kioskvarer – og her skal det ikke underslås at tante Eldfrid var en populær tante, og at man ikke var tungbedt når det var snakk om å hjelpe til med å rydde på kiosklagret eller etterfylle varer. Belønningen var smågott noe vi var like lette å bestikke med som dagens unger er det. Fjern-

lageret var i kjelleren på bolighuset på Haugsmoen. Hit snirklet varebilene fra den store verden seg inn med godterikartongene.

I nyhuset i Aumliveien 6 var godterilageret rett inn for den nedre inngangsdøra – drømmerommet med den intense søtlukta, hvor man etter en håndsrekning (klippe plenen, spyle bassenget, måke snø etc.) kunne få tilfredsstilt lysten på søtsaker. Stedet var nok ikke riktig like futuristisk som produksjonshallen i ”Charlie og Sjokolade-fabrikken”, men i ettertidens rosa skjær fremstår det som bortimot like fantastisk.

I kiosken lå smågodt i original-eskene på hyller langs veggen. Blad var stablet på brus-kasser og hengt opp i vinduet. Kioskdamene sendte mankollister opp til Haugsmoen og etter hvert Aumliveien. Varene ble plukket fra lageret og trillet med håndtralle ned til Kiosken. Nærlager-1 var i hyllene bak i kiosken, og Nærlager-2 i den mørkegrønne bua rett bak. Vår oppgave var å etterfylle hyller i Nærlager-1 fra Nærlager-2 samt varetrilling fra hjemmelager til Nærlager-2. Sjokolade, tobakk, drops og smågodt kom i pakker på 0,5 til 3 kg – svært greie å håndtere. Blad og aviser kom på annen måte (*Cocktail* ble tatt hånd om separat). Sigaretter kom i avlange, konfektliggende esker som var fristende i sin forlokkende utforming. Ei 10-pakning kostet for øvrig 5,35 kroner.

Det hendte vi trillet varer, men ofte ble en bil – dvs. ei svart boble med delt bakrute, en bil som tante Eldfrid hadde overtatt etter Einar (som var dyrlege og skiftet bil ganske ofte), fylt opp med varer i baksetet, og i krabberommet bak baksetet. Noen av de voks-

ne kjørte Bobla ned på Byen. Onkel Kolbein var bilselger, fisker og jeger, og han var ikke i Kiosken.

Farvel ”kiosk”!

Da kioskvarer forsvant inn i kjøpesentre og bensinstasjoner var den frittstående kioskens storhetstid forbi. Selv navnet kiosk er da også per definisjon et lite, og frittstående hus. I ordbøker er det ofte forklart omtrent slik: ”*Fra tyrkisk ’lysthus’, opphav persisk. (1) Mindre (ofte frittliggende) utsalgssted for frukt, sjokolade, leskedrikker, lesestoff o.l. (2) Bu eller rom til å ringe fra, telefonkiosk. (3) I sammensetninger som transformatorkiosk*”.

Alle tre hus som ordet kiosk i denne forklaringen er knyttet til, er avleggs. Gjenværende, ekte godterikiosker er verneverdige, de røde telefonkioskene som fantes på hvert nes og i hver avkrok, foruten tett i tett i byer, forsvant straks mobiltelefon ble allemanns-eie for 5 år siden. Transformatorkiosker er stort sett erstattet med kompakte løsninger eller gravd ned i bakken. Det som kunne ha reddet ordet er knapt annet enn små pumpehus for kloakk. Men det hyggelige ordet kiosk vil vi knapt overføre til et så prosaisk, og tidvis illeluktende småhus. Pumpehus er greit. Konklusjonen er brutal, men sann, og det er at den frittstående kioskens tidsalder er forbi, både for godteri og telefoni.

Flere glimt

På en vanlig lørdag i 1960-åra var kiosken den eneste butikken i Nord-Østerdal som var åpen etter kl. 15.00. Dette var opplagt gunstig for å sikre dens aldri sviktende kundegrunnlag. For eksempel minnes Avle Kristen

Bjørn dette godt (pers. medd. til Håkon Fiskvik). En brustørst alvdøl måtte ta turen Tynset tur-retur, til sammen 52 km for ei flaske, men det var verdt det. Hva annet ungdom fra omliggende bygder kunne bli fristet av i Tynset sentrum er uklart. Mye var det i alle fall ikke.

Da en av oss (John) hadde sommerjobb i kiosken på slutten av 70-tallet, var seddelkassa ei tomeske etter smågodteri og myntene lå i en egen myntkassett, med sjekker under. Kostnads-effektivt og ubyråkratisk – en nyttig lærdom å ta med seg videre i livet. Bedriften var organisert som et personlig foretak og regnskapsplikten og regnskapsnøyaktigheten var enkel i forhold til hva en kioskeier plikter i dag – på godt og vondt må vi vel kunne si. Med 14.40-toget kom VG og Dagbladet, og riksnyheterne ankom Tynset – via salg i Kiosken. Da var det som regel kø ved luka, og faste kunder som kom for å hente avisa si. Toget kom med nyhetene og tante Eldfrid solgte dem videre. Dette var lenge før Internett, TV hadde kun Dagsrevyen kl. 19.30, og radionyheterne var sporadiske.

I 1960-70-årene var det åpen flyt på Tynset torv. Det var gjennomgangstrafikk, gater som møttes og åpne parkeringsplasser. De mange trafikkøyene med bonsai-aktig rogn var ikke planlagt og etablert som trafikkregulering. Man kunne skli sidelengs ned Stasjonsbakken og skrense inn foran Kiosken og avslutte med å bestille ”Pøsje med alt” eller ”Spesial” i én og samme bevegelse. Det beste var Apache-sykel, urtypen av off-road, dog med begrenset funksjonalitet bortsett fra nettopp til skren-

sing og steiling. Ingen i Nord-Østerdal mestret dette kjøretøyet bedre enn Håkon Ødegaard. Han sikret evig heltestatus hos noe yngre gutter med en håndtering av sykkel som ville gjort Per Anders Ullevålseter temmelig grønn av misunnelse. Minst 50 meter sideskrens var det få som gjorde etter han.

Bikkja til Eldfrid og Kolbein var en engelsk setter som hette Roy. Den var oppfostret på sprukne wienerpølser, og levde utvilsomt et hardt og usunt liv til hund å være, men bikkja var lykkelig. Det dreide seg om to ting. Rypejakt med onkel Kolbein og de eldste guttene om høsten, og ellers å henge i kioskluka – dvs. stå på to bein med framlabbene i luka og tigge sprukne pølser. Hvem kunne vel nekte en tross alt godlynt og vimsete engelsk setter dette – Never! De siste årene av sitt liv levde Roy stille. Han krevte seg fra boligen til tante Eldfrid, bort innkjørselen, sørover Omkjøringsveien, ned den bratte Åsbakken og bort til Kiosken hvor han med nød og neppe gapte høyt nok til at ei sprukken pølse kunne settes inn i kjeften på den. Roy endte da også sitt lange liv som seg hør og bør med et raskt og befriende hjer-teatak, på vei hjem etter dagens pølse, midt i den bratteste delen av Åsbakken. Dette var i 1975.

Det var oppslagstavle for uttak av fotball-lag og annen informasjon på Kiosken. Der ble det kort og brutalt slått opp hvem som fikk være med på neste kamp og hva man skulle spille – ikke noe personlig coaching den gang. Oppslagstavla kunne selvfølgelig vært på Stasjon, Klubbhuset, Kroppsøvningsbygget eller foran en av matvarebutik-

Tynset torv i 2007 med Torubygget istedenfor Moengården og Kiosken. Maskinforretninga omtrent som før. Foto: Magnar Oftan 01.02.2007.

kene i sentrum, men Kiosken var det naturlige valg. Alle var innom der.

Da kioskinntektene var gode kunne Eldfrid og Kolbein bygge et romslig hus i Aumliveien 6. Huset ble bygd i 1968. Det kostet kr 280 000 – en stor sum for et privathus den gang. Men store hus er ikke uvanlig i innlands-Norge, så det er greit. De gode kioskinntektene gjorde imidlertid at tante Eldfrid kunne tillate seg noe ekstra utover dette: Hun valgte å bygge svømmebasseng i hagen. Med tanke på Tynsets korte sommersesong, og statistisk sett null frostfrie måneder i året, kan dette objektivt sett knapt sies å ha vært et valg basert kun på sunn fornuft. Men beslutningen var ikke skadelidende for hennes popularitet blant nevøer, venner og andre unger i nabolaget. Foruten mye ståk og styr seson-

gen gjennom – noe som i alle fall for oss syntes å behage Eldfrid – var det uomtvistelige høydepunkt 7. juli og Arnes bursdag. Da skulle alle kastes i bassenget – uansett. Med 11 søskenbarn hvorav kun ei jente, kunne det gå vilt for seg. De mest uvørne hoppet fra garasjetaket. Avrevne skjorteflak lå og fløt sammen med Eldfrids akk så mishandlede stemor og petunia. Naboer som Vidar Fossen med flere gled naturlig inn i ståheien. Arne var den fødte kroketsjef og hevdet med bursdagsbarnets privilegium også å være den eneste som forvaltet de rette regler. Hvordan disse egentlig var forble uklart for oss andre. Sjargongen var kjent, men plutselig et år var alle gode slag ”beiteful”. Dette må ha vært i 1974 eller 1975.

Et par år før hadde Eldfrid begynt å

feriere på Kanari-øyene. Det var nok de små, mørkøyde, danserinnedukene hun kom hjem med som gjorde størst inntrykk, foruten kinofremvisning av super-8 film med palmer og lyserøde nordøster-døler, stygt mishandlet av den sterke sola.

Eldfrids andre ekstravaganse, som også virket som en magnet på oss barna, var egen brusmaskin. Som kioskeier kan man si at det var unødvendig å lage sin egen brus, men alle gode forrentingsfolk vet at det kan være risikabelt å spise for fritt av varelageret. Vi kan trolig også formulere det slik at Eldfrid hadde faglig interesse av å prøve ut produksjonsprosessen. Essensen kom på plastflasker, mens kullsyra var på bombelignende metallbeholdere. Brusen kan i ettertidens klarsynthet karakteriseres som udrikkelig spesialavfall, spesielt etterligningene av Coca Cola og Solo. Men hvis sjansen byr seg heller som kjent unger ned store mengder brus, så å være eier av ei slik maskin var heller ikke med på å redusere Eldfrids posisjon som tante, mor og nabo.

Kilder

Informanter har vært tidligere og nåværende eiere Eldfrid og Kåre Fiskvik. Ellers har vi fått kommentarer fra Håkon Fiskvik og Magnar Often. Øyvind Jæger har bidratt med utfyllende rammetekst. Men resten er Anders og John sine minner etter å ha vært så heldige å vokse opp med ei tante som hadde egen kiosk.

Anders Often
Måltrostveien 11
1430 Ås
anders.often@nina.no

John Thomasgaard
Nils Lauritssøns vei 32c
0854 Oslo
jth@jysk.com

Øyvind Jæger
Kolbotnvei 41
1410 Kolbotn
oyvinj@online.no

***Tidsmessig og kjapp produksjon av trykksaker,
skilt og div. reklame, til fornuftige priser.***

**ARSMITH
GRAFISK**

REKLAME- & MARKEDSAVDELING I ARBEIDETS RETT

Brugt. 5, 2500 Tynset. Tlf. 62 48 48 62 - Fax 62 48 48 60

E-post: helge@retten.no per.roar@retten.no

www.arsmith.no